

Cesta české reformace

Mgr. Miroslav Soukup

Ústí nad Labem 26. červen 2005

*přednáška u příležitosti stého výročí založení českého evangelického sboru
(kazatelské stanice) v Ústí nad Labem*

Otištěno též:

Informační věstník občanského sdružení EXULANT č. 24 (2/2007), s. 6–14. ISSN 1801-514X

Vážení přátelé, bratři a sestry,

tato přednáška si klade za cíl nastínit „cestu české reformace“ v kontextu posledních dvou tisíc let evropských dějin. Vytýká si tedy stejné téma jako výstava v Památníku české reformace ve Velké Lhotě u Dačic. Tam je možné dozvědět se i mnoho dalších podrobností, které tato přednáška z časových důvodů pochopitelně pomíjí.

Česká reformace není nacionálně zbarvený pojem, jde zde o označení typu reformačního proudu (podobně se vyčleňuje například reformace německá nebo švýcarská). Česká reformace (počítaná obvykle od počátku 15. století) má své místo mezi ostatními proudy světové reformace, která začíná už koncem 12. století hnutím valdenských. Podle nejnovějších výsledků historického bádání diskutovaných i na mezinárodním fóru Konference evropských protestantských muzeí je česká reformace zpravidla považována po své valdenské předchůdkyni za druhou nejstarší (když pomineme podněty Jana Viklefa a Iolardy). Teprve po ní (v 16. století) se objevují v zahraničí o mnoho známější německá, švýcarská a anglická reformace. Všechny reformační proudy mají společné základní důrazy: 1. orientaci na Bibli ve srozumitelném jazyce, přístupnou všem věřícím; 2. snahu o zdůraznění přímého vztahu člověka a Boha bez prostředníka – tzn. bez zprostředkování církevní institucí (papežstvím).

Světová reformace byla vyprovokována odklonem oficiální církevní organizace od původních zvyklostí, pořádků a věrouky prvotní apoštolské církve: Císař Constantinus roku 313 ediktem milánským legalizoval křesťanství jako jedno z oficiálních náboženství římské říše. Za jeho nástupce Theodosia I. na konci 4. století se křesťanství stalo jediným legálním náboženstvím – tehdy církevní organizace v čele s papežem začala postupně přebírat světskou moc. Pomáhala při správě státního území, při výběru daní, byla státu prostředníkem k ovládnutí lidí, získala monopol na vzdělání, na světonázor... Nebýt ve středověké Evropě křesťanem bylo velmi (někdy až životu) nebezpečné (proti takovým bývaly totiž vyhlašovány i křížové výpravy). To vedlo i k tomu, že se lidé stávali křesťany ne z upřímného rozhodnutí, ale pro pohodlnější život, nejčastěji ovšem jen tím, že se takovým „křesťanům“ (nikoliv tedy židům či muslimům) jednoduše narodili. Tito lidé se sami osobně vlastně vůbec pro křesťanství nerozhodovali. (Když si tuto svou situaci začínali uvědomovat a přemýšlet o ní, mohli se snadno stát „kacíři“.) Tato většina byla určitě početnější než opravdoví přesvědčení křesťané a měla by se nazývat spíše jen lidé „u křesťanů“. Poměr lidí „u křesťanů“ a skutečných křesťanů z přesvědčení se odráží i v naší současnosti, jen lidé „u křesťanů“ se již dnes nemusí tak jako tehdy „pod tlakem doby“ nutit do vnějších obřadů, aby zapadli, jejich vztah ke křesťanství je chladný, pokud nejsou vůbec bezkonfesijní.

Vyvrcholení procesu započatého ve 4. století se váže k roku 1215 (4. lateránský koncil), kdy byla proměna Kristovy církve v instituci dokonána. (Tehdejší papež Inocenc III. o sobě prohlašoval, že je menší než Bůh, ale jinak je nadřazený všem lidem.) V této době začínají být povinné například tyto pořádky: 1. církevní organizace je jediným a nutným prostředníkem mezi Bohem a člověkem, kterému zajišťuje spásu a z tohoto důvodu také řídí život každého jedince i celé společnosti; 2. zavádí se povinný celibát kněží západní (latinské) církve; 3. prohlášeno v Bibli nepodložené dogma o transsubstanciaci (přepodstatnění chleba nebo hostie v Kristovo skutečné tělo a vína v Kristovu skutečnou krev); 4. svatá večeře Páně se začíná povinně přijímat jen pod jednou (oplatka – hostie), přijímání vína z kalicha pro všechny věřící se zakazuje (zdůvodněno hrozbou rozšiřování moru a možností nechtěného ukápnutí přepodstatněné Kristovy krve při manipulaci s kalichem); s tím vším souvisí 5. založení Svaté inkvizice, tj. organizace pro vyhledávání a usvědčování „kacířů“ – odrodilců věřících odlišně od oficiální církve (svatá inkvizice byla přejmenována na dnešní Kongregaci pro nauku víry Římskokatolické církve, současný papež Benedikt XVI. byl do svého zvolení – ještě jako kardinál Ratzinger – donedávna jejím prefektem).

Právě v této době, na počátku 13. století, začínají první pokusy odklon církevní organizace od původní apoštolské církve zvrátit a nasadit vykolejené křesťanství opět na

správnou kolej. Jihofrancouzští valdenští se jako vůbec první snažili o reformaci, františkánský řád v čele se svým zakladatelem Františkem z Assisi alespoň o její reformu. Františkánská reforma nebyla tak důsledná jako reformace valdenských. Nezavrhovala církevní instituci, i když se vymykala původnímu křesťanskému učení. Valdenští zcela opouští víru v svaté a zdůrazňují oproti františkánům společenství (obecenství) věřících, staví pouze na Bibli a odmítají zprostředkovatelskou úlohu církevní organizace i papeže na cestě ke spáse. Františkáni pro svoji reformu proto získali papežovo požehnání, valdenští byli naopak, podobně jako před nimi například kataři (též albigenští; ze slova katar se velmi pravděpodobně vyvinulo označení „kacíř“), odsouzeni, stíháni křížáky a upalováni. V této době začínají první křížové výpravy v Evropě namířené ne proti pohanům, ale vlastně proti souvěrcům – křesťané proti křesťanům, jen poněkud jinak věřícím. Valdenští před stíháním prchali do celé Evropy, v českém království se soustřeďovali zejména v jihovýchodních Čechách a na česko-moravské hranici. I u nás byla proti nim roku 1340 vyhlášena z Jindřichova Hradce malá křížová výprava. Nepochytní valdenští se u nás udrželi až do husitství, které valdenství jejich prostřednictvím také ovlivnilo.

Počátek české reformace – husitská epocha – se datuje zpravidla od roku 1402, kdy Mistr Jan Hus začíná kázat v Betlémské kapli. Po jeho smrti se husité snažili pro svůj program – čtyři pražské artikuly – získat Evropu. Narazili ale na nepochopení a dokonce na ozbrojený odpor. Nakonec musili bránit české království během jednoho desetiletí proti celkem pěti křížovým výpravám. Po nemožnosti husity eliminovat vojenskou silou byla církevní organizace dohnána k jednání (což byla cesta, kterou husité od počátku preferovali), na němž obratně využila nejednotnosti husitů, jejichž nejradikálnější křídlo skončilo u Lipan (nebo na hradě Sionu). Výsledkem jednání byla basilejská kompaktáta: koncil tak povolil v českém království vysluhování z kalicha i laikům. Z českého království se stává země „dvojího lidu“ (země kališníků neboli utrakvistů a římských katolíků). To bylo v Evropě naprosto nové a ojedinělé, přestože obě skupiny stále formálně patřily pod Řím a papeže. Vzájemné války a rozepře vyřešil nakonec roku 1485 kutnohorský smír. Tato událost vstoupila do dějin Evropy jako „první mezník plurality“ – obě strany se totiž dohodly, že proti sobě nebudou vojensky vystupovat ani se vzájemně „hanět a tupit“. Pro šlechtice a dokonce i poddané platila svobodná volba vyznání ze dvou nabízených možností.

Kutnohorský smír nezahrnoval novou církevní organizaci, která vznikla v polovině 15. století a nazývala se jednota bratrská. Ta se vydala svou vlastní nezávislou cestou, oddělila se důsledně od oficiální, papežem vedené, církevní organizace. Byla ovšem početně malá, měla své problémy, v 16. století však začal její vliv stoupat. Podle nového bádání se zdá, že nejnosnější myšlenky reprezentovala v proudu české reformace v 15.–16. století skupina tzv. starých (věrných) Čechů, která navazovala na táboorskou teologii a myšlenky Mikuláše Biskupce. 16. století v českých zemích zastihlo českou reformaci již rozrůzněnou (o to se zasloužily i zahraniční proudy – zejména luteránství a kalvinismus), ale bez programového soupeření nebo nenávisti.

Římskokatolická církev na vlnu reformace 16. století reagovala na tridentském koncilu (polovina 16. století). Vytyčila si svůj program rekatolizace – snažit se o navrácení odrodilců zpět do vlastního lůna (odrodilce počítala již od velkého církevního schizmatu roku 1054, kdy se rozešla západní a východní – pravoslavná církev). Proto tím na některých místech (zejména na západní Ukrajině) vzniká z pravoslavné církve tzv. řeckokatolická církev (věřící i duchovní si mohli ponechat své zvyky, bohoslužebný jazyk, popové dokonce i své manželky, jen když nad sebou uznali svrchovanost papeže).

V roce 1575 došlo k sjednocení valné většiny reformačních proudů v českém království do společného českého vyznání víry (tzv. české konfese). Ta byla ústně stvrzena císařem Maxmiliánem II. Písemně pak byla česká konfese zachycena v Majestátu Rudolfově z roku 1609. (Jeho vydání si na oslabeném Rudolfovi II. vynutily české protestantské stavy výměnou za vlastní loajalitu k němu – určitá politická hra, ostatně jako v každé době). Majestát

umožňoval širokou náboženskou svobodu v českém království, nijak neznevýhodňoval ani římské katolíky, kterých bylo před Bílou horou v zemi jen asi 15 %. Majestát byl vskutku nejliberálnějším zákonem v oblasti náboženského vyznání a svědomí v 17. století v celé Evropě. Každý (i poddaný) si mohl sám libovolně zvolit svou konfesi a to bez ohledu na vyznání jemu nadřízené vrchnosti. Svoboda vyznání byla tedy do jisté míry srovnatelná i s dneškem, povolovala ovšem pochopitelně jen víru v rámci křesťanství (například islám nebo buddhismus tehdy samozřejmě nepřípadaly v úvahu). České země se díky Majestátu staly „ostrovem náboženské svobody“ v Evropě, uchýlovali se sem i lidé stíhaní v zahraničí pro svou víru. (Na důkaz toho můžeme míru svobody zajištěnou majestátem porovnat s ediktem nantským, platným ve francouzském království od roku 1598 nebo augsburským mírem platícím v německé říši počínaje rokem 1555: Edikt nantský do svého zrušení Ludvíkem XIV. zajišťoval kromě privilegovaných římských katolíků legální existenci s druhořadým občanstvím i hugenotům – francouzským kalvinistům; lze jej tedy považovat za určitou obdobu tolerančního patentu z roku 1781 v habsburském soustátí. Kromě kalvinismu a římského katolictví nebyla ovšem ve Francii žádná jiná konfese povolena. Augsburský mír zajišťoval dvojvěří podle pravidla „čí panství, toho i náboženské vyznání“. Němečtí šlechtici si mohli vybrat buď luteránství, nebo římský katolicismus; tyto konfese byly přibližně rovnoprávné. Poddaní se museli přizpůsobit vyznáním své vrchnosti, v případě nesouhlasu se ale mohli přestěhovat k jinému zeměpánu, jehož vyznání bylo stejné jako jejich. Tak například vzniká tradičně „luterské Sasko“ a „římskokatolické Bavorsko“. Jakákoli další vyznání byla v německé říši zakázána. Augsburský mír navazoval svou zásadou volby vyznání podle vrchnosti vlastně na praxi, jakou uplatňovala oficiální církevní organizace po celý středověk – naprosto autoritativně a nesnášenlivě vyžadovala, aby tam, kde byl na trůnu křesťanský vládce, byli i všichni jeho poddaní křesťany. Proto ani augsburský mír nebyl nijak pokrokovým opatřením, přesto však umožňoval alespoň nějakou volbu vyznání, nikoliv pouze jedno jediné.)

Období náboženské svobody v české zemi ukončila 8. listopadu 1620 bitva na Bílé hoře a také brutální poprava 27 představitelů českého stavovského odboje na Staroměstském náměstí v Praze 21. června 1621 (toto výročí je pravidelně připomínáno pietním shromážděním). Zásadní změnu v konfesionálních otázkách přineslo císařem Ferdinandem II. vnucené obnovené zřízení zemské (1627/8). To svým požadavkem jednoty vyznání představovalo v naznačeném postupném vývoji k liberalismu v konfesionálních otázkách jasnou cestu zpět. Povolilo pro obyvatele českých zemí pouze římskokatolické vyznání (výjimečně samozřejmě i řeckokatolické); pololegální byl do jisté míry judaismus (tzn. dokud panovník od židů potřeboval peníze, chránil je a umožňoval jim soukromý výkon jejich náboženství; jindy ale zase nezabránil pogromům podnikaným proti nim). Žádné další náboženské vyznání z celé plejády předbělohorských nebylo tolerováno. Lidé osobně svobodní (tj. šlechta a měšťané) dostali milost se ze země v případě nesouhlasu s přestupem k římskému katolicismu vystěhovat (majetky měli buď již zkonfiskovány, nebo je museli – obvykle nevýhodně – prodat), osobně nesvobodní poddaní museli na tuto víru přestoupit bez možnosti zemi opustit. Těm, kdo se svého přesvědčení nechtěli vzdát, hrozily dragonády. (Dotyčné rodině bylo do chalupy nastěhováno několik vojáků, které musela zdarma živit a i jinak je zaopatřovat do té doby, než její členové „dostali rozum“ a prohlásili změnu svého vyznání k jedinému legálnímu.)

Česká reformace ovšem pokračovala v ilegalitě. Přestupy k římskému katolictví z donucení byly do jisté míry jen „na oko“, tedy pouze vnějšně. Uvnitř svých myslí a srdcí zůstávali mnozí i nadále přívrženci svého původního vyznání. Nastala skutečná doba „temna“ – to není Jiráskův beletristický příměr, přesně tohoto označení užívali třeba tehdejší exulanti pro víru, když se vyjadřovali o své rodné zemi, z níž s nasazením života prchali. Postupným dotíráním římskokatolických misionářů (zvláště jezuitů a dominikánů) dochází asi od počátku 18. století k postupnému sjednocení všech proudů české reformace v věroučně v podstatě jednotnou tzv. skrytou církev české reformace. Ta si po celou dobu protireformace

v pobělohorské době nesla vědomé dědictví a návaznost na českou reformaci. Tento fakt je zřejmý a doložený z mnoha míst, kde byli členové této skryté neinstitutionální církve vyšetřováni jako „kacíři“. V roce 1725 vychází proti nim nejtvrdí patenty císaře Karla VI. „Kacíři“ (vlastně všichni jinověrci) byli v povědomí lidí stejně nebezpeční a odsouzeníhodní jako například vrazi, lupiči, zbojníci, buřiči apod. Podle císařova nařízení museli všichni úředníci povinně odpřisáhnout, že budou pronásledovat nekatolíky. Navíc to byla doba, kdy působil neblaze proslulý náboženský fanatik, jezuita Antonín Koniáš, velký nepřítel českých knih. V tomto období byla také Husova památka uměle a programově nahrazována fiktivním světcem českého baroka Janem Nepomuckým – tato osoba je totiž mylně ztotožňována s arcibiskupským vikářem Johánkem z Pomuku. (I jeden z největších českých historiků, římský katolík Josef Pekař připustil, že podle kanonizačního záznamu byl svatořečen člověk, který vůbec nikdy nežil. Takový pochybný patron je nyní mimochodem nazýván „světcem střední Evropy“.)

Skrytá církev měla svou tajně fungující organizaci, scházela se na odlehlých místech ke svým shromážděním, přijímala večeři Páně podobojí, samozřejmě vychovávala své členy i další generace svých pokračovatelů. Její členové pašovali v přestrojení za mlynářské krajánky, žebráky apod. zakázané knihy ze zahraničí, někteří z nich byli dokonce protestantskými kazateli, kteří byli do jednotlivých středisek této církve zváni a doprovázeni při přesunech. Skrytá církev po sobě pochopitelně nezanechala žádné písemné informace – vlastně ani nesměla, protože by to znamenalo v případě jejich odhalení její existenční ohrožení. Tresty pro „kacíře“ byly obzvláště vysoké: nucené práce v okovech, pokuty, vojna, vězení, konfiskace majetku a odebrání úřadů, u nenapravitelných transmigrace do Uher – do příhraničí u osmanské říše. Výslechy osob podezřelých z „kacířství“ se samozřejmě prováděly s použitím tortury (mučení – kvůli snazšímu a rychlejšímu doznání).

V roce 1781 si skrytá církev české reformace vynucuje vydání tolerančního patentu – ten vyšel jako přímá odpověď na poslední dvě žádosti o náboženskou svobodu z Nosislavska a Olešnicka na Brněnsku. Patent umožnil náboženskou toleranci, tedy pouhé strpění odlišně věřících křesťanů, nikoliv konfesijní svobodu. Nekatolíkům zajistil druhořadé občanství (nemuseli se už bát ponižujícího vyšetřování ani trestů za svou víru). Toleranční patent ovšem zůstal v porovnání s Majestátem z roku 1609 v českém království stále krokem zpět. Nekatolíci se mohli přihlásit jen ke třem nově tolerovaným konfesím: k pravoslaví, luteránství a kalvinismu. Žádná jednota bratrská, beránkova víra, husitství, česká konfese apod. nebyly ani nadále trpěny, i když se k nim lidé zprvu na mnohých místech (z neznalosti znění patentu nebo i záměrně) hlásili. Nakonec většinou pochopili, že musí přijmout jednu z nabízených variant, pokud nechtějí mít i nadále velké problémy.

Toleranční patent navíc nebyl vyhlášen veřejně, jednotlivé skupiny nekatolíků se po něm musely sami pít a informovat se. Pak si jej vyžádaly na úřadech oficiálně. Šíření informace probíhalo z Brněnska přes Českomoravskou vrchovinu do Polabí a až k Řípu. Nejprve šlo jen o základní informaci, že se lidé mohou k nekatolické (evangelické) víře úředně přiznat a přihlásit. Se souvěrci v zahraničí bylo domluveno, že teologii skryté církve je bližší kalvinismus. Protože první informace ještě neupřesňovala konfesi, poslali z Moravy do Čech druhou zprávu o nutnosti se výslovně přihlásit k helvetskému vyznání. Ne všude tato informace ovšem dorazila včas, proto někde vznikaly sbory helvetské, jinde zůstaly luterské („husité“ a „evangelíci“ byli vedeni jako luteráni). Vznik nekatolického sboru mohl nastat v místě, kde se přihlásilo 100 rodin, nebo 500 duší. Takové skupině obyvatel mohl být úředně přidělen pastor (tzn. pastýř, učitel – vlastně potupné označení, slovo „farář“ se pro nekatolické duchovní nesmělo užívat). Pastor pak fungoval v podstatě jako kaplan římskokatolického faráře pro nekatolíky. Oproti faráři měl nižší plat (na rozdíl od něj měl navíc obvykle i početnou rodinu). Podobně i řadoví evangelíci byli oproti svým římskokatolickým spoluobčanům významně finančně znevýhodněni. Museli platit svého pastora (faráře platila zpravidla vrchnost), museli se složit na stavbu modliteben a škol, odváděli faráři poplatky za úkony, které pro ně vůbec

neprováděl (pastor sice mohl evangelíky křtít, oddávat i pohřbívat, ale vedení matrik pro státní účely měl na starosti farář, který za to vybíral stejné obnosy jako u římských katolíků – evangelíci tedy platili za jeden úkon vlastně dvakrát – svému pastorovi a pak ještě faráři). Nekatolickým chrámům se nesmělo říkat „kostel“, ale jen modlitebna. Modlitebny nesměly mít věže ani zvony, zakázána byla i velká okna, budovy musely stát na okraji obce a vchod do nich nesměl vést z hlavní ulice, ale z polí. Už jen vzhledem k této diskriminaci nekatolíků je každá úvaha o „náboženské svobodě“ v naší zemi od roku 1781 naprosto vyloučena. (Naproti tomu měli evangelíci ve svých církvích oproti římským katolíkům i některé výhody – na rozdíl od nich mohli demokraticky rozhodovat o svých pastorech, samostatně si volili své zástupce – presbytery apod.; mohli tedy svou církev ovlivňovat daleko více, než řadoví římsští katolíci.)

Přes tyto všechny těžkosti na sebe nelehký úděl evangelíka během let 1781 a 1782 dobrovolně vzalo asi 70 000 lidí z Čech a Moravy. Nejvíce jich bylo na Chrudimsku a severní Moravě. Obava z rostoucího počtu nekatolíků a zejména fakt, že v některých oblastech byly určité obce dokonce úplně evangelické, zapříčinily náhlé ukončení možnosti přihlašování k 31. prosinci 1782. Původní záměr nepřijímat dál již vůbec žádné přihlášky ale již nebylo možné uplatnit. Nakonec byly další přestupy upraveny pomocí tzv. šestinedělních cvičení – žadatel o přestup k evangelické církvi byl podroben po šest týdnů trvajícím vyučování římskokatolického katechismu na římskokatolické faře (a po celou tuto dobu nesměl navštěvovat pastora ani modlitebnu a také musel toto cvičení z poloviny zaplatit). Když i po této době (mnohdy bývala uměle prodlužována), kdy byl vystaven enormnímu nátlaku ze strany faráře i římskokatolické veřejnosti, vytrval ve svém původním rozhodnutí, mohl se evangelíkem stát. Tento způsob byl od roku 1783 do roku 1849 jedinou možností, jak se stát v českých zemích evangelíkem. Přestup od evangelictví k římskému katolicismu (tzv. „navrácení se do lůna samospasitelné římskokatolické církve“) byl možný naprosto bez omezení a překážek, třeba i na smrtelné posteli.

Kdyby nedošlo k zastavení přihlášek, kvalifikovaně se odhaduje, že by počet nekatolíků stoupl během deseti let asi na 100 000, což by byla již asi čtvrtina obyvatel české kotliny, která by mohla (přes své obecně pokojné chování) „ohrozit“ neotřesitelnost pozic římskokatolické církve a s ní úzce spjatého habsburského státu. Podobně jako nemohli lidé svobodně měnit své vyznání, nemohl v uvedeném období vzniknout žádný nový evangelický sbor (až na výjimky, které toho dosáhly cestou obzvláštní milosti).

Nekatolíci se vyskytovali i v pohraničních, jazykově německých oblastech. Z rané toleranční doby známe doklady o příkladné spolupráci česky mluvících evangelíků s jejich německy mluvícími souvěrci. Nejznámějším příkladem je asi blízka v tehdejší době německá ves Habřina/Haber u Úštěka, kam se informace o tolerančním patentu dostala součinností evangelíků z tvořícího se českého sboru v Ctiněvsi na Podřipsku. Podobná spolupráce byla pěstována i v Krkonoších, Podorlicku nebo Valašsku. (Nekatolíci bydlící přímo u hranic se Saskem a Pruskem se jako evangelíci nemuseli vůbec hlásit – nebyl pro ně problém několikrát během roku vyrazit na nekatolické bohoslužby do vyznáním spřízněné ciziny.)

Když tolerančním patentem uzákoněnou situaci zhodnotíme z širšího časového hlediska, docházíme k tomu, že do roku 1781 jednotná církev české reformace byla patentem uměle (do jisté míry záměrně) rozdělena na dvě v zemi nepůvodní konfese (někde se kvůli tomu i dělily sbory – například Velká Lhota u Dačic, Vsetín). Tím byla pochopitelně významně oslabena. Přesto se utěšeně rozvíjela. Postupně došlo k vytvoření církevní organizace: seniorátů, superintendencí (obdobu dnešního synodního seniora a synodní rady) a nad nimi stojící evangelické konzistoře (v čele ovšem s římským katolíkem). K posílení postavení evangelických církví přispělo i národní obrození, které mělo nejen jazykovou, ale i vlastenecko-historickou rovinu. V první polovině 19. století tak stoupal zájem o tradici husitství a české reformace jakožto součást češství. Příčiněním historiků došlo na tehdejší dobu k serióznímu zkoumání husitské epochy, na kterou se do té doby nahlíželo pod vlivem

pozdějších zaujatých pramenů jako na jednoznačně negativní. Nutno zde připomenout především přínos „otce národa“ Františka Palackého, původem evangelíka z Hodslavic.

Požadavek sjednocení evangelických církví tlumočila v revolučním roce 1848 skupina bohoslovců obou tolerovaných vyznání vedená Bedřichem Vilémem Košutem – dnes málo známou postavou, kterou habsburský stát považoval za ještě nebezpečnější než byl Karel Havlíček Borovský. (Zatímco byl Havlíček už dávno doma ze své internace v tyrolském Brixenu, Košutovo věznění v hlavním městě Korutan Celovci/Klagenfurtu nadále pokračovalo. Ani po jeho ukončení se ale Košut nesměl do vlasti vrátit, a to i přesto, že jej evangelíci zvolili svým superintendentem. Zemřel tedy ve vyhnanství.) Přes neúspěch Košutových snah přinesl rok 1849 pro evangelíky určité úlevy: tzv. provizorní (dočasné) nařízení zmírnilo některá ustanovení tolerančního patentu: bylo zrušeno šestinedělní cvičení a každý plnoletý občan mohl svobodně přestoupit k evangelictví. Potupné označení „nekatolík“ bylo nahrazeno neutrálním „evangelík“, podobně se už evangelickým duchovním nemuselo říkat „pastoří“, evangeličtí faráři směli vést matriky s úřední platností a modlitebny (označované již jako kostely) mohly mít věže se zvony.

Úplnou rovnoprávnost všech vyznání přinesl až roku 1861 vydaný císařský protestantský patent. Konfesijní rovnoprávnost ale nebyla ani potom zcela dodržována (například ze školních tříd veřejných škol ani potom nezmizely krucifixy visící obvykle vedle tabule apod.) V této době docházelo k novostavbám evangelických kostelů a k zahájení diakonské (tj. dobročinné) práce evangelických církví. Vznikají také nové německé luterské sbory (například v roce 1878 sbor v Ústí nad Labem, vzešlý z původní kazatelské stanice evangelické církve v Teplicích).

Do helvetské církve v této době vstoupil i významný filozof a sociolog, pozdější „prezident osvoboditel“ Tomáš Garrigue Masaryk. Jejím členem byl i po sloučení obou církví v Českobratrskou církev evangelickou až do své smrti. Roku 1905 byla založena Kostnická jednota – spolek evangelických křesťanů, který posléze začal vydávat ekumenický časopis Kostnické jiskry. Jeho členy byli evangelíci bez ohledu na konfesi, včetně nově vzniklých proudů a církví (tehdy existovala již třeba předchůdkyně dnešní Církve bratrské, Jednoty bratrské a některých dalších současných denominací).

Po skončení první světové války, kde ideje české reformace našly ohlas především v legionářském hnutí, a vzniku Československé republiky v říjnu 1918 dochází záhy, již v prosinci téhož roku ke svolání generálního sněmu obou evangelických církví do Smetanovy síně Obecního domu v Praze. Tam bylo ujednáno znovusjednocení tolerančním patentem rozdělené církve české reformace, která nyní přijala jméno Českobratrská církev evangelická. Tato církev je jedinou nositelkou nepřerušené návaznosti české reformace od husitství až dodnes.

Existují ovšem i další církve hlásící se k české reformaci. Jejich návaznost byla ale na nějakou dobu „přerušena“. Největší z nich je Církev československá husitská (s níž má místní ústecký českobratrský sbor napolovic ve správě a užívání kostel – Chrám apoštola Pavla). Československá církev vznikla v roce 1921 iniciativou reformních římskokatolických kněží v čele s Karlem Farským. Nejprve se jmenovala jen Církev československá, přídomek „husitská“ používá až od 70. let 20. století. Byla jedním z výsledků hnutí „ pryč od Říma“, které ve 20. letech vyvolalo velkou vlnu přestupů od římskokatolické církve do jiných, třeba i za tím účelem založených protestantských církví. Podobně vznikají evangelické sbory třeba v místech, kam se do svobodné země navrátili potomci exulantů odešlých v minulosti pro víru do ciziny (například polský Zelov nebo obec Svatá Helena v Rumunsku, kam byli dříve posíláni vyhoštěnci, a mnohá další sídla zejména v Polsku a Sasku).

Za nacismu a druhé světové války se křesťané všech vyznání účastnili odboje, a to duchovní i laici. Někteří byli pro svůj aktivní postoj proti nacistům vězněni i v koncentračních táborech (z evangelických připomeňme Miloše Biče a Jiřího Ottera), mnoho jich útrapy války samozřejmě nepřežilo. Návaznost české (československé) státnosti na českou reformaci opět za války zdůrazňovali především legionáři. Vzpomeňme jen třeba na československou

311. bombardovací perut' R.A.F., která si do svého znaku vložila husitský okovaný cep a řemdih společně se známým heslem husitů: „Na množství [nepřátel] nehleďte“.

Konec druhé světové války znamenal další vlnu reemigrací exulantů, zejména do pohraničí uvolněného po odsunutí německé menšiny. V Ústí nad Labem v této době získává Českobratrská církev evangelická uvolněné prostory a nově ustavený samostatný sbor zahajuje svoji nesnadnou práci.

Po únoru 1948 měli křesťané obecně velké problémy. Zákon z roku 1949 o hospodářském zabezpečení církví státem je připravil o majetek a náhradou za to stát převzal péči o platy duchovních. Dochází tak vlastně k zavedení obdoby tolerančního zákonodárství – křesťané se stávají druhořadými občany, duchovní jsou jako státní zaměstnanci pod neustálým dohledem, hrozí jim odebrání státního souhlasu k výkonu farářského povolání (mohl být zadržen i několik desítek let). Se znárodněním majetku a existencí v diskriminujícím prostředí měla největší problémy hlavně římskokatolická církev – vlastnila velký majetek, měla nejvíc přívrženců i duchovních a navíc nikdy předtím neprošla zkušeností trpěné církve, jako evangelíci během toleranční doby. Komunistický stát také úplně zamezil sociální a dobročinnou práci církví (charity a diakonie).

Komunistický režim se přičinil i o oběti křesťanů na životech. Známý je například případ monstrprocesu v souvislosti s údajným zázrakem v Číhošti na Havlíčkovobrodsku (brutálními metodami byl při výslechu umučen římskokatolický kněz Josef Toufar), mnoho kněží, farářů, řeholníků a řeholnic bylo posláno do pracovních táborů apod. Z evangelických obětí komunistické zvůle je nutno určitě zmínit „Největší politický proces – M. Horáková a spol.“ z 50. let. Milada Horáková byla totiž členkou českobratrského sboru v Praze na Smíchově. Jako první pochodeň rozsvícená na protest proti okupaci státu Rudou armádou od srpna 1968 dokonal svůj život v roce 1969 student filozofie Jan Palach, rodák ze Všetat, českobratrský evangelík ze sboru v Libiši u Neratovic.

Po „sametové revoluci“ v roce 1989 byla provedena odluka církví od státu. Zůstala ale nedokončena – stále zbývá vyřešit finanční stránku odlučky – tj. aby duchovní nebyli závislí svými platy na státu a aby stát církvím vrátil majetky odcizené během komunistické éry.

V současné době existuje v demokratické České republice určitě nejširší svoboda náboženského vyznání i svědomí v celé historii. Křesťané různých tradic k sobě hledají cestu v rámci ekumenického hnutí. Činí to ve snaze dojít k úzké spolupráci v širokém spektru oblastí při zachování plurality názorů a směrů, z nichž vzešli, nikoliv kvůli institucionálnímu nebo věroučnému sjednocení všech křesťanů do jedné církevní organizace.

Na tomto místě prozatím končí cesta křesťanů obývajících malebnou českou kotlinu a spolu s ní i cesta české reformace, která je její nedílnou, tradiční a stále poměrně významnou a výraznou součástí.

Děkuji vám za pozvání a především za pozornost.

P.S. Koho téma této přednášky zaujalo natolik, že by se jím chtěl hlouběji zabývat, doporučuji mu obrátit se na Historickou společnost pro aktualizaci odkazu české reformace VERITAS. Toto občanské sdružení se již skoro 15 let zabývá historickým studiem fenoménu české reformace v průběhu staletí i jejím odkazem v současnosti. Veškeré další informace, včetně stanov a členské přihlášky poskytují internetové stránky, dosažitelné celosvětově na adrese: <http://veritas.evangnet.cz> (česká a anglická jazyková mutace).